

Fenomén domova

Autor: Naděžda Pelcová

Abstract

The Phenomenon of Home – Analysis of context of “home” in the thinking of Heidegger, Patočka and Lévinas. Ontology of home. Home as a center of Lebenswelt. Experience of home and homelessness.

Keywords: ontology of home, world, Lebenswelt, closeness, distance, interiority, exteriority

Klíčová slova: ontologie domova, svět, Lebenswelt, blízkost, vzdálenost, niternost, vnějškovost

Téma domova patří k těm neobjektivizovatelným, vzpírajícím se každému pokusu o popis a definici, neboť domov není věcí ani předmětem, nýbrž fenoménem. Fenomenalita domova je výsostným tématem filosofické reflexe Heideggerovy, Patočkovy a Lévinasovy, a to ve třech základních dimenzích: ontologické, ontické a antropologické.

Heideggerův ontologický koncept vychází z předpokladu, že člověk je bytostí, která žije na světě. Heidegger krásně říká: „...svět je oním domem, jež obývají smrtelní.“ (Heidegger 1993: 143) Když nazval bytí člověka Dasein, zformuloval tím především otázku: Co to je pobyt? S poukazem ke smrtelnosti (bytí k smrti) potom pobývání není ani přežívání, ani užívání, není to pouhá reprodukce ani svévolné tvoření, není to přizpůsobování ani panské vládnutí. Pobyt a pobývání člověka především zavazují. Zavazují ho k takovému způsobu bytí, které je neseno starostí (Sorge) – to je pojem, jenž vyjadřuje bytí pobytu v jeho třech momentech: naladěnosti (Befindlichkeit), rozumění (Verstehen) a řeči nebo výkladu (Rede, Auslegung).

V jakém domě světa to bydlíme a jak mu rozumíme? Začneme tím, že pobývání se odehrává v médiu řeči, která projasňuje svět, věci a lidi navzájem, umožňuje porozumění a komunikaci s druhými. Proto náš zavazující pobyt v řeči diverzifikuje svět (je výrazem našeho porozumění světu) a my hovoříme o okolí, životním prostředí, o místě pobytu, o domovu, o cizině, o cizích krajích, o krajině, o přírodě kultivované a panenské, o zahradách či polích. Ve všech těchto fenoménech se nám otevírá bohatství lidských významů a lidských vztahů zakotvených do věcí.

Da – tu ve slově Dasein poukazuje k tomu, že dalším ze způsobů diverzifikace světa je prostor. Prostor se tak určuje ze světa, nikoli svět z prostoru. Prostor není v subjektu, jako u Kanta, který chápal prostor jako čistou formu nazírání. Svět není v prostoru, jako u Descarta, který vztáhl svět k *res extensa* (věci rozprostrané). Prostorovost pobytu neznámá prostor fyzikální nebo matematický, nejde o prostorovost těla nebo nazírání, nejde ani o prožívaný nebo žitý prostor jako u Otto F. Bollnowa. Heideggerovi jde především

---

o existenciální prostorovost jako strukturní moment pobytu. Prostorovost člověka se otevírá v existenciálních blízkost (Nähe) a distance (Entfernung).

Co to je blízkost? Člověk je bytostí žijící na světě, zabydlenou ve světě, proto ho nazývá Heidegger sousem a pastýřem bytí, proto se svět – celek otevírá jenom rozumějícímu člověku v každé, i prozaické věci (džbán – nejen jako nádoba k uchovávání tekutin, ale i jako odkaz k přátelskému posezení, most – nejen výtvar člověka, po němž lze suchou nohou přejít z jedné strany řeky na druhou, ale též klenoucí se v prostoru a spoluvytvářející krajinu, dům – nejen přístřešek sloužící k úkrytu, ale též bezpečný přístav, místo setkávání lidí a též místo, kde můžeme být sami). Tuto zvláštní koexistenci Heidegger vyjadřuje slovy: „Světuje svět věcem a zároveň ukrývá věci do svitu světa. Ten skýtá věcem jejich bytnost. Věci vytvářejí svět. Svět skýtá věci.“ (Heidegger 1993: 31)

Na otázku: „Co je tedy to nejbližší člověku?“, říká: Je to to, k čemu lze lidsky přicházet – tj. určit jeho místo. Přicházení se děje pro Heideggera především v díle a v „řeči“. Řeč zde nepoužíváme jako nástroj k označování věcí, nepoužíváme řeč, ale řeč k nám naopak promlouvá, volá nás, vyzývá. Řeči (jmenujícím voláním) se zabydlujeme ve světě, nazváním, pojmenováním provládáme svět. Řeč „zve věci, aby se jako věci týkaly nás lidí. Padající sníh uvádí člověka pod nebesa šerící se do noci. Klekání uvádí lidi jako smrtelné před božské. Dům a stůl vízí smrtelníky k zemi. Jmenované věci takto svolány, u sebe shromažďují, ušibírají nebesa a zemi, smrtelníky a božské,“ (Heidegger 1993: 57) vytvářejí jednotu, vytvářejí celek.

Heidegger nikde nehovoří o domově, nýbrž o domu a bydlení. Bydlení vystupuje ve dvojnásobném významu: jako pěstování a pečování o to, co roste a dozrává (ve významu latinského *colere* a kultura) a dále jako zhotovování – stavění (lat. *aedificare*),¹ stavba a budování, kdy dílem člověka vzniká něco, co jinak vzniknout nemůže. Nejde o „*ars imitatur naturam*“ („umění napodobující přírodu“ a urychlující její dění, jednání, které směřuje k TELOS, k předem danému, není to jenom pokračování v tom už založeném). Heidegger zdůrazňuje, že jde o „záslušnost“ budování („pln zásluh“), jímž se ovšem ještě nenaplnuje bydlení v podstatném smyslu. Naopak, člověk propadlý megalomanským plánům zmocňování a tvorby, honby za zásluhami a majetkem se vzdaluje tomu jakoby pravému bydlení („bydlení na této zemi“).

Heidegger píše: „Avšak bydlení je člověk schopen jenom tenkrát, když již vybudoval, buduje a setrvává v předsevzetí budovat jinak,“ (Heidegger 1993: 89) toto nazývá básnickým bydlením, není to okrsek poetického ani fantazijního bytí, naopak básnický bydlí člověka „na této zemi“, básnění ho přivádí na zem, uvádí ho do bytostných rozdílů vlastních jen vědomí člověka, do rozdílů mezi věčností a časností, božským a lidským; uvedení do rozdílu učí člověka teprve žít jako smrtelník a nepodrobovat se smrti, učí ho rozdílu mezi blízkým a vzdáleným, mezi vlastním a cizím, učí ho porozumění soupatřičnosti různého vyplývající z jeho shromáždění skrze rozdíl.

Vlastním výrazem pro básnické bydlení je měření, vědomí míry, myšlení poměřující. Jsme „bytostí dimenze“ (Heidegger 1993: 89) jsme výměrem onoho „mezi“, jsme bytostí transcendence. „Toto poměřování (s nebeským) nepodniká člověk jen příležitostně, nýbrž

---

¹ Srv. HEIDEGGER, M. Bauen, Wohnen, Denken. In: Bd. 7., *Vorträge und Aufsätze*. Frankfurt a. Main: Klostermann 2000.

---

v takovém poměřování je člověk teprve vůbec člověkem. Proto sice může tomuto poměřování bránit, omezovat je, znetvořovat, ale nemůže se mu vymknout. ... Jen pokud člověk svoje bydlení tímto způsobem pře-měruje, je schopen přiměřeně své bytnosti být.“ (Heidegger 1993: 89) K bytí člověka patří tedy „metron“, míra, nebo aspoň její nárok, její hledání. Teprve v tomto vědomí rozdílu, v dimenzi „mezi“ skutečně „bydlíme“. Zde se shromažďuje to oddělené, zde se setkává to rozprostrané (zhotovená věc je místo, v němž může vyvstat celek – čtveřina).

V lidském díle (most, dům) se zabydlujeme ve světě, budujeme tam svůj domov. Nejblíže se Heidegger dostává k vyjádření toho, co je domov slovy: „Svět a věci totiž nestojí vedle sebe. Vzájemně se prostupují. Tím vyměřují určitý střed. V tomto středu jsou jednosvorné. Jako takto jednosvorné jsou vroucně niterné. Střed těchto dvou je vroucná prostoupenost. Střed dvojího, „vom Zweigen“, se německy jmenuje „das Zwischen“, rozmezí. Latina říká inter. Tomu odpovídá německé „unter“, mezi (anebo spíše pod – N. P.) Vroucná prostoupenost světa a věci není splynutím. Taková prostoupenost vládne jen tam, kde se niterně prostoupené, svět a věc, jasně vyděluje a zůstává rozdělené. (Unterschied – rozdíl) Ve středu těchto dvou, v rozmezí světa a věci, v jejich inter, v tomto „Unter“, mezi „roz“, vládne „Schied“, mez, „-díl“. (Heidegger 1993: 61)

Patočka v úvahách o domově (Patočka 1992: 86) podobně zdůrazňuje tento Unterschied, jako rozdíl mezi domovem a cizotou, mezi nenápadností domova a cizokrajností dálavy. Domov je mu prostoupen známostí, nenápadností a každodenností, která však nemá rys banality, ale je opakem cizoty, exotiky. Mimochodem abychom poznali, co je pro člověka domov, musíme z něj odejít, být vyhnáni, ztratit ho. Abychom nabyli vědomí důležitosti domova, musíme zakusit ono „mezi“, rozdíl (Unterschied).

Rozdíl je artikulován nejen prostorem, ale i časem. K domovu patří pravidelný chod života: v čase k odpočinku a k práci, k občerstvení a spánku, k zábavě a zaměstnání, k jídlu a milování. Blízkost není jen prostorová, nýbrž i časová, je něčím jako čtvrtou dimenzí času. Třemi prvními jsou minulost, přítomnost a budoucnost. Roz-děluje se zde a setkává mládí a stáří, dětství a dospělost. Domov je místem setkání generací. Domov je též setkáním muže a ženy. Muž přináší a žena uchovává, je zde přítomna expandující budoucnost i opatrovaná minulost, Jen tato komplementarita se stmeluje v přítomnost jako sou-časnost, shromažďuje a vytváří onu čtvrtou dimenzi – blízkost, důvěrnost, jednotu jinak odděleného. Jen tato komplementarita vytváří domov. Domov je to místo na světě, do něhož jsme přijati – vzpomeňme Patočkův pohyb akceptace jako primárně lidský.

Domov je středem přirozeného světa, je to místo, kde jsme nejvíce sami sebou. Patočka užívá Komenského obrat domov je hlubina bezpečnosti, „je to ta část univerza, která je nejvíce lidsky proniknuta, věci jsou zde takřka orgány našeho života, jsou to TA PRAGMATA, s nimiž vždy zhruba víme, co si počít.“ (Patočka 1992: 86) Domov je rozšířený organismus, je naším prodlouženým tělem. Gaston Bachelard o tom říká: „Rodný dům je do nás vepsán fyzicky. Je to druh organických návyků. S odstupem dvaceti let, oproti všem anonymním schodištím, znovu bychom našli reflexy „prvního schodiště“, nezakopli bychom o nějaký vyšší schodek. Rozvinulo by se celé bytí domu, věrné našemu bytí.“ (Bachelard 1990: 53) Prožitek domova nás provází po celý život, v něm se pohybujeme jakoby bezděčně, poslepu.

Abychom tak mohli činit, musí být domov domovem, tedy zabydlený, zútulněný, zařízený – proto najednou zjišťujeme, že nemůžeme vyhodit staré hračky, aniž bychom se s nimi nezbavili části našeho dětství, staré pohlednice, aniž bychom nerezignovali na vztahy k lidem, kteří už třeba nejsou mezi námi. Blízké není nikdy banální. Blízkost se nedává, o blízkost je potřeba usilovat, je vždy společným dílem muže a ženy, rodičů a dětí, starých a mladých.

Domov není jen tam, kde jsme fyzicky přítomni i my, i když často přestává být domov domovem v okamžiku, kdy z něj někdo blízký odejde. Domov spíše znamená: mít se kam vrátit, je spojen s důležitým pocitem, že tam na mne někdo čeká. Diverzifikace domova – jako lidských vztahů zakotvených do věcí, jako místo pobytu, jako prostředí, jako lidského fenoménu, jako prostředku topo-analýzy člověka, jako prostor útěchy a intimity poukazují k jednomu: domov, stejně jako bezdomovost, je základním způsobem existence.

Prostor domova je tím, co otevírá prostory širší, je místem setkání generací, povolání, přátel, známých, sousedů. Domov je tedy horizont v tom smyslu, že člověku určitým způsobem otevírá svět, je úhlem pohledu, z něhož světu rozumíme a nějak se k němu chováme. Spolu s Bachelardem můžeme říci: „Dříve, než byl člověk „vržený do světa“, jak to vyznávají příkré metafyziky, byl položen do kolébky domu.“ (Bachelard 1990: 53) Domov je místem intimity a útočištěm, z něhož se nám otevírá svět. Člověk je bytostí dalek, a proto potřebuje domov. Bez domova je člověk rozptýlenou bytostí, v tomto smyslu je domov „*stabilitas loci*“.

Lévinasovo pojetí domova jakoby prohlubuje, překračuje a proměňuje Heideggerovy i Patočkovy ontologické i ontické dimenze domova. Polemizuje proti trojímu. Zprvce proti Heideggerově koncepci Sorge jako klíčového existenciálu, jímž je nesen pobyt. (Lévinas 1997a: 68) Heideggerovská starost, zcela osvětlená rozuměním..., je už podmíněna strukturou „vnitřek – vnějšek“... Existence u Heideggera zůstává (pouze – N. P.) pohybem zevnitř navenek. Oproti interioritě heideggerovského Dasein staví Lévinas exterioritu, nebo ještě lépe hru interiority a exteriority, jak uvidíme dále.

Proti ambivalenci Dasein vrženého do světa staví Lévinas jako nejpůvodnější lidskou touhu, radost, dobro, slast. Člověk participuje na světě, participace má vždy formu odkazování k Jinému, k Tváři, která je původnější než já. „Pojem tváře, (...) otvírá jiné perspektivy, vede nás k pojmu smyslu, která přechází mému Sinngebung a tak nezávisí na mé iniciativě a na mé moci. Znamená filosofickou předchůdnost jsoucího před bytím, exterioritu, jež se nedovolává moci ani vlastnictví...“ (Lévinas 1997b: 36)

Za druhé polemizuje proti primárně reflektujícímu, vědomému postoji člověka projevující se pojetím nástrojnosti jako základního rysu věcnosti. Každá reflexe jako podmínka poznávání znamená, podle Lévinase rozpad původní vroucnosti. „Ne vše, co je ve světě dáno, je nástroj...tak chleba, kabát, postel nejsou pro vojáka materiál (jako například pro instituci zásobování nebo pro zásobovače), nejsou k něčemu, jsou to cíle.“ (Lévinas 1997a: 35) Lidský život není primárně reflektující, život je především vyjádřením „touhy“, je to „upřímnost“. Vyjádření „dům je nástroj k bydlení“ označuje za očividně falešné. „Rozhodně nevystihuje to výjimečné místo, jež „doma“ hraje v životě člověka patřícího k usedlé civilizaci.“ (Lévinas 1997a: 35) A i kdybychom akceptovali heideggerovské, že dům je nástrojem, pak domov tento nástrojný charakter určitě nemá. Dům je nemovitost, věci

odkazují k vlastnictví, avšak domov nemůže být vlastněn nikým. Je to to, co obemývá či zahrnuje, aniž by mohlo být obemknuto či zahrnuto. (Lévinas 1997b: 112) V tomto smyslu označuje domov za absolutní štědrost.

Za třetí sice v heideggerovském konceptu světa (Welt) spjatém s vládnutím (walten) a provládáním, může platit, že se „jako doma“ cítí řidič nákladáku na cestě, inženýr v továrně nebo přadlena v dílně (Heidegger 2000: 147). Řidič zná každý metr dálnice, vyjetou kolej, ovládá svou cestu. Lévinas toto vnímá jinak, ač zná řidič každý kilometr dálnice jako své boty a všechny finesy jízdy svého auta, není tam doma. On vládne stroji, vládne, a proto není doma. Domov nemůžeme ovládnout – je založen na intimitě, známosti, přívětivosti a štědrosti. „Neboť přítomnost před tváří, moje zaměření ke Druhému, se může zbavit chtivosti pohledu, jen když se změní ve štědrost, neschopnost přistoupit k druhému s prázdnými rukama,“ (Lévinas 1997b: 35) píše Lévinas. K intimitě domova patří, že dostáváme vždy více, než můžeme vrátit, bereme tak, že se nezamýšlíme nad reciprocitou nebo závazky, bereme, i když nevíme, co nás to bude stát, dáváme, ač nemáme jistotu návratnosti. Jenom osamělé, vnitřní myšlení (interiorita, egoita, ipseita „já“, partikularismus) je ekonomické.

Prožívání domova je jakoby hrou interiority a exteriority. Lévinas říká: „Žijeme, jak se francouzsky říká, ‚de bonne soupe‘, ‚z dobré polévky‘, ze vzduchu, ze světla, z podívané, z práce, z myšlenek, ze spánku atd. To nejsou nějaké objekty představování. My z nich žijeme. To, z čeho žijeme, není nějaký prostředek života“, jako je pero prostředkem ve vztahu k dopisu, který dovoluje napsat, není to ani účel života, jako je účelem dopisu komunikace.“ (Lévinas 1997b: 92) Věci, z nichž žijeme, nejsou instrumenty ani nástroje či prostředky v heideggerovském smyslu, jsou objektem slasti, nabízejí se našemu „prožívání“. Exteriorita světa a věcí ztrácí v uspokojení svou jinakost. Síly, jež byly v jiném, se stávají mými silami, stávají se mnou nikoli v reflexi, nýbrž v prožitku slasti.

Domov je především pohostinná štědrost. V tomto smyslu je domov konstituován Tváří. Dokonce bychom mohli říci: domov není anonymní, má svou tvář.

SEZNAM LITERATURY

BACHELARD, G. *Poetika priestoru*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1990.

HEIDEGGER, M. *Básnický bydlí člověk*. Praha: OIKOYMENH, 1993.

HEIDEGGER, M. *Vorträge und Aufsätze*. Bd. 7. Frankfurt a. Main: Klostermann, 2000.

LÉVINAS, E. *Existence a ten, kdo existuje*. Praha: OIKOYMENH, 1997a.

LÉVINAS, E. *Totalita a nekonečno (Esej o exterioritě)*. Praha: OIKOYMENH, 1997b.

PATOČKA, J. *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha: Československý spisovatel, 1992.

(*Doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.*, vedoucí Katedry občanské výchovy a filosofie UK PedF, specializuje se na filosofickou antropologii a filosofii výchovy.)